

Ivo Glavaš, Mile Mesić

Izmještanje, restauracija i prezentacija dijelova skardonitanskog sarkofaga

Ivo Glavaš
Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Šibeniku
HR – 22 000 Šibenik, Stube Jurja Čulinovića 1/3
Mile Mesić
"Krševan", Radionica za obradu i restauriranje kamena
HR – 23 000 Zadar, Andrije Hebranga 6 A

UDK: 726.829.025.4(497.581.2Šibenik)
692.2(497.581.2Skradin)
Stručni rad/Professional Paper
Primljen/Received: 29. 1. 2013.

Ključne riječi: Skardona, Rokovača, arhitektonski sarkofag, kuća Formenti, restauracija.

Key words: Scardona, Rokovača, architectural sarcophagus, House of Formenti, restoration.

Dijelovi skardonitanskog arhitektonskog sarkofaga s erotima reliefno isklesanim na bočnim stranama sanduka, koji su vjerojatno iskopani na nekropoli u uvali Rokovača, naknadno su bili uzidani u ogradni zid kuće Formenti i izloženi propadanju. Pod nadzorom djelatnika Konzervatorskog odjela u Šibeniku, dijelovi sarkofaga su izvađeni iz ogradnog zida kako bi nakon restauracije bili prezentirani u okviru izložbe pod nazivom *Scardonae lapides* u organizaciji Muzeja grada Šibenika. Spomenici prikazani na toj izložbi postat će dijelom stalnog postava Muzeja grada Skradina.

OPĆE INFORMACIJE O RIMSKOJ SKARDONI I NJENIM NEKROPOLAMA

Predrimaska liburnska Skardona, strateški smještena na donjem dijelu toka rijeke Krke na granici s delmatskim teritorijem, u rimsko doba postaje važnom opskrbnom lukom, prije svega legijskog logora u Burnumu.¹ Skardona stječe municipalitet za vrijeme Flavijevaca,² sjedište je juridičkog konventa za peregrinske liburnske i japodske zajednice³ i pokrajinskog carskog kulta *ad aram Augusti Liburnorum* namijenjenog autohtonom stanovništvu.⁴ Rimsku Skardo-

1 Alföldy, G. (1965.): *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 86-86, Wilkes, J. (1969): *Dalmatia*, London, 218-219. O strateškom značenju Skardone i njenoj društvenoj strukturi vidi novije: Glavičić, M. (2007.): O municipalitetu antičke Skardone, *Simpozij "Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka": Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak"* (zbornik radova), Šibenik, 251-257.

2 *Genio / municipii / Fl(avi) Scard(onae) / C(aius) Petronius / Firmus ob / honorem aug(uratus) / I(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)*. (CIL III, 2802) Pregled različitih mišljenja o municipalitetu Skardone vidi kod Zaninović, M. (1998.): *Scardona i Rider – flavijevske fundacije, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 19, Zagreb, 127.

3 *Conventum Scardonitanum petunt lapudes et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat*. (Plin., N. H. III, 139)

4 CIL III, 2808 = 9879, CIL III, 2810. Vidi o tome: Glavičić, M. (2007.): nav. dj.: 252 i Jadrić, I.; Miletić, Ž. (2008.): *Liburnski carski kult, Archaeologia Adriatica*, 2, 75-90, Zadar.

nu preslojio je suvremeni Skradin, što sustavno istraživanje čini gotovo nemogućim (sl. 1). Dosadašnja sporadična istraživanja, uglavnom zaštitnog karaktera, daju nam tek šture informacije o prostiranju rimskog grada, ali bez uvida u osnovne urbane sadržaje. Manji dijelovi skardonitanskih nekropola dosad su otkopani na lokalitetima Maraguša – Đardin i Rokovača.⁵ Na nekropoli Maraguša – Đardin, koja se nalazi na glavnoj magistralnoj prometnici što je vodila od Skardone prema Aseriji, do sada su otkriveni samo ukopi s ritusom incineracije (sl. 2).⁶ Na lokalitetu Rokovača tijekom zaštitnih istraživanja 1977. i 1979./80. godine otkriven je dio nekropole s inhumiranim pokojnicima položenim u sarkofazima (sl. 3).⁷

O SARKOFAGU

Dijelovi sarkofaga koje ćemo obraditi u ovom radu nalazili su se uzidani u ogradnom zidu kuće Formenti u Skradinu u prostoru uvale Rokovača (sl. 4). Podatci o sarkofagu već su objavljeni u literaturi tako da se ovdje nećemo upuštati u njegov širi opis i valorizaciju.⁸ Sarkofag je u rimsko doba izvorno najvjerojatnije stajao na obližnjoj nekropoli u Rokovači. Pripada arhitektonskom tipu sarkofaga, podtipu s pilastrima na kutovima, bez arkada, i jedini je takve vrste u rimskoj Dalmaciji.⁹ Izrađen je od domaćeg, segetskog vapnenca. Najveći broj sarkofaga lokalne produkcije izrađen je od domaćeg vapnenca, pretežito iz kamenoloma s otoka Brača, a manji broj je iz kamenoloma iz Segeta kraj

5 Pregled dosadašnjih istraživanja vidi kod Pedišić, I. (2001.): *Rimska Skardona*, Skradin, 25-41.

6 Glavaš, I. (2011.): Ceste oko Skardone u svjetlu novih nalaza, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104: 174-176, Split.

7 Pedišić, I. (2001.): nav. dj.: 29-30.

8 Cambi, N. (1994.): *Sarkofag Dobrog pastira iz Salone i njegova grupa*, Split, 96. Dimenzije sarkofaga pogledaj kod Cambi, N. (2010.): *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split, 98.

9 Cambi, N. (2010.): nav. dj.: 28-29.

1 Pogled na Skradin (foto: I. Glavaš)

View of Skradin (photo: I. Glavaš)

2 Lokalitet Maraguša – pogled na otkopanu grobnu arhitekturu dijela nekropole (foto: I. Glavaš)

Maraguša site – view of the excavated gravesite architecture of part of the necropolis (photo: I. Glavaš)

3 Sarkofazi nađeni u Rokovači, sada iza župne crkve u Skradinu (foto: I. Glavaš)

3 Sarcophaguses found in Rokovača now behind the Skradin Parish Church (photo: I. Glavaš)

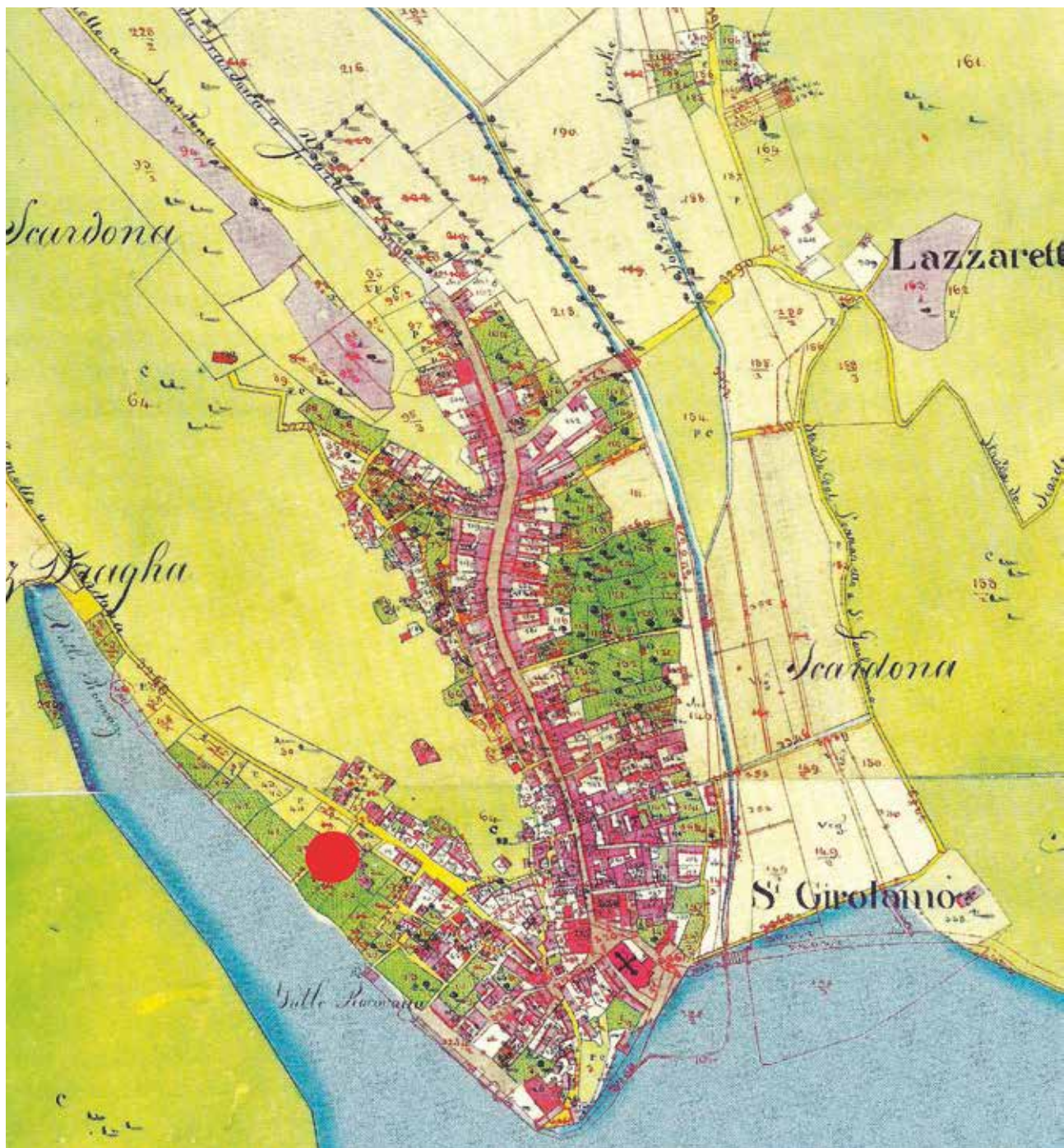
Trogira.¹⁰ Prema Cambiju, stilski utjecaj sarkofaga od prokoneškog mramora na izradu sarkofaga od domaćeg vapnenca neznatan je, a upravo primjerak iz Skradina oponaša u cijelosti prokoneške predloške.¹¹ Arhitektonski sarkofag iz Skardone bio je vrlo vjerojatno izrađen u Saloni i morskim putem transportiran u Skardonu kao i ostali primjerci od

lokalnog vapnenca bez dekoracije pronađeni u Skardoni.¹² Na prednjoj strani skardonitanskog arhitektonskog sarkofaga javljaju se po prvi put u Dalmaciji likovi pokojnika umjesto erota, koji su sada na bočnim stranama sanduka

10 Isto: 85.

11 Isto: 61.

12 Isto: 83-84. O poslovno-trgovačkim vezama salonitanskih i skardonitanskih porodica vidi kod: Glavičić, M. (2007.): nav. dj.: 253-255.

4 Detalj Skradina na austrijskoj katastarskoj karti iz 1827. godine s označenim mjestom gdje su dijelovi sarkofaga bili uzidani
Detail of Skradina on Austrian cadastre map from 1827 with marked place where parts of sarcophaguses were built in

sarkofaga.¹³ Cambi temeljem stilskih karakteristika skardonitanski sarkofag datira u prvu polovinu 3. stoljeća.¹⁴

VAĐENJE IZ ZIDA I RESTAURACIJA *IN SITU*

Ostaci sarkofaga, s lijeve i desne strane uzidani u ogradni zid kuće Formenti, bili su godinama izloženi

¹³ Cambi, N. (1994.): nav. dj.: 78. Na fragmentu prednje strane sanduka vidi se svežanj rotulusa pa je jasno da je bio prikazan lik muškarca.

¹⁴ Visoke i vitke forme erota i visoke strane sanduka sarkofaga stilске su odrednice za datiranje. Cambi, N. (1994.): nav. dj.: 84 i 96.

atmosferilijama i mehaničkom oštećivanju (sl. 5). Od sarkofaga su ostale samo dvije bočne strane sanduka i neznatni dijelovi prednje stranice od kojih se jasno raspoznaje *rotulus* u donjem desnom uglu i dijelovi po jednog pilastra na rubovima. Dijelovi sarkofaga stoga su najprije temeljito pregledani i fotodokumentirani. Tom su prilikom uočene pukotine na više mjesta, ponegdje toliko velike da su jasno ukazivale na moguće odlamanje fragmenata. Daljnji problem predstavljala je statička ugroženost ogradnog

5 Dijelovi sarkofaga uzidani u ogradni zid kuće Formenti u Skradinu (foto: T. Brajković)

Parts of sarcophagus built in the perimeter wall of the House of Formenti in Skradin (photo: T. Brajković)

7 Demontaža ogradnog zida kuće Formenti i vađenje desne bočne strane sanduka sarkofaga (foto: T. Brajković)

Dismantling of perimeter wall of the House of Formenti and extraction of right lateral side of the sarcophagus crate (photo: T. Brajković)

6 Vađenje lijeve bočne strane sanduka sarkofaga iz ogradnog zida kuće Formenti (foto: T. Brajković)

Extraction of left lateral side of the sarcophagus crate out of the perimeter wall of the House of Formenti (photo: T. Brajković)

zida objekta u koji su dijelovi sarkofaga bili uzidani. Zid s vratima i arhivoltom u središtu, u koji su bili ugrađeni dijelovi sarkofaga, bio je građen kombinacijom priklesanog, lomljenog kamena i opeke. Zbog činjenice da taj zid ne predstavlja kulturno-povijesnu vrijednost, nakon konzultacija nadležnog konzervatora¹⁵, djelatnika Muzeja grada Šibenika i ovlaštenih djelatnika tvrtke „Krševan“ (uz dopuštenje i razumijevanje tadašnjih vlasnika cijelog objekta), donesena je odluka da se zid demontira i dijelovi sarkofaga izvade, a da se u zid naknadno ne postave replike. Vađenje dijelova sarkofaga iz zida, s obzirom na njegove dimenzije u odnosu na zid, nije bilo moguće bez demontaže cijeloga zida. Također, bilo kakva konstruktivna intervencija kako bi se dijelovi sarkofaga izvadili bez demontaže zida nije

bila financijski opravdana promatrajući vrijednost samoga zida. Kamenje od kojeg je zid bio sagrađen, nakon vađenja dijelova sarkofaga, deponirano je na istom mjestu kako bi se zid prilikom buduće obnove cijelog objekta temeljem fotodokumentacije mogao rekonstruirati.¹⁶

Prije samog postupka restauracije dijelova sarkofaga, trebalo je temeljito ukloniti sve raslinje i korijenje koje je sprječavalo detaljan uvid u dimenzije i veličinu spomenika te njegov spoj s mortom i kamenjem u zidu. Nakon odstranjivanja raslinja, precizno su uzete mjere i izračunata točna težina kako bi se s većom sigurnošću mogla dimenzionirati i izraditi radna cijevna skela potrebna za podizanje i izmještanje dijelova sarkofaga. Paralelno s podizanjem radne cijevne skele podupirao se i ukrućivao zid s obje strane lučnog otvora ulaznih vrata, a sam je ulaz drvenim udlagama i gredama razupiran do vrha. Prije samog postupka vađenja iz zida i oslobađanja dijelova sarkofaga, pristupilo se temeljitom mikroinjektiranjem epoksidnim smolama injekcijama pod tlakom s iglama promjera 0,6 milimetara te nakapavanjem paraloidom u najuže mikropukotine nedostupne za prodor igala. Nakon tri dana pauze, koja je neophodna da epoksidna smola nakon želiranja i okoštavanja postigne željenu adhezivnu čvrstoću, moglo se neometano početi s pažljivim ručnom demontažom zida sve dok se dijelovi sarkofaga u cijelosti ne oslobode. (sl. 6. i 7.) Fragmenti sarkofaga koji su se odlamali učvršćeni su u cjelinu klinovima od inoksa koji su uglavljeni u kamen pomoću epoksidne smole. Nakon vađenja iz zida, dijelovi sarkofaga su očišćeni pulpom namočenom u amonijevom bikarbonatu koja je isprana vodom pod pritiskom od 110 bara rotacijskim mlaznicama. Nije bilo potrebe za tretmanom protiv alga i lišajeva. Dijelovi sarkofaga su završno

15 Autor ovoga rada.

16 Upravo je u tijeku obnova kuće Formenti u Skradinu.

8 Pogled na restaurirani sanduk sarkofaga, sada u stalnom postavu Muzeja grada Skradina (foto: I. Glavaš)

View of restored sarcophagus crate, now part of the permanent exhibition of the Skradin City Museum (photo: I. Glavaš)

impregnirani preparatom pod nazivom *Silaxan*. Treba napomenuti da je postupak čišćenja i restauracije sarkofaga obavljen *in situ*.

PREZENTACIJA SARKOFAGA

Nakon restauracije pristupilo se prezentaciji dijelova sarkofaga koja je morala u cijelosti opravdati vađenje sarkofaga iz ogradnog zida. Temeljem dimenzija postojećih dijelova izračunata je visina i širina te približan omjer za dužinu cjelovitog sanduka sarkofaga. Načinjen je sanduk sarkofaga od gipsa neutralnog izgleda bez dekoracije, a restaurirani dijelovi bočnih stranica spojeni su tako da čine cjelinu. Tako spojen sanduk sarkofaga postavljen je u prizemlju zgrade gradskog poglavarstva Grada Skradina gdje je 2009. godine predstavljen u okviru izložbe pod nazivom *Scardonae lapides* u organizaciji Muzeja grada Šibenika 2009. godine.¹⁷ (sl. 8, 9) Skardonitanski spomenici iz rimskog razdoblja postavljeni na toj izložbi predstavljaju jednu od najvažnijih zbirki kamenih epigrafskih spomenika u rimskoj provinciji Dalmaciji. Oni će postati okosnicom budućeg stalnog postava novoosnovanog Muzeja grada Skradina, a restaurirani i prezentirani sarkofag možda njegov skulpturalno najatraktivniji izložak.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Radovi na obnovi i prezentaciji sarkofaga, prikazani u ovom radu, predstavljaju nažalost jednu od rijetkih svijetlih točaka u sudbini rimske Skardone posljednjih godina. Izgradnjom kanalizacijskog sustava grada Skradina duž uvale Rokovača 2005. godine bez odgovarajućeg arheološkog nadzora, devastiran je po svoj prilici važni urbanizirani

9 Pogled na restaurirani sanduk sarkofaga, sada u stalnom postavu Muzeja grada Skradina (foto: I. Glavaš)

View of restored sarcophagus crate, now part of the permanent exhibition of the Skradin City Museum (photo: I. Glavaš)

dio nekadašnje rimske Skardone.¹⁸ Sustav koji je trebao biti ugođen najvećoj mogućoj koristi za kulturna dobra postao je, višegodišnjim konzumiranjem feudalnih prava nadležnih institucija, svoja suprotnost. Nakon istočnoga grijeha struke Skardona se danas čini ostavljenom.

IZVORI

Plin., *N. H.*

C. Plinius Secundus, *Naturalis historiae*, Libri XXXVII, Lipsiae 1906.

KRATICE

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin.

LITERATURA

Alföldy, G. (1965.): *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest.

Brajković, T. (2009.): *Scardonae Lapides, Reljefni i epigrafski spomenici Skardone* (katalog izložbe), Šibenik

Cambi, N. (1994.): *Sarkofag Dobrog pastira iz Salone i njegova grupa*, Split.

Cambi, N. (2002.): *Antika*, Zagreb.

Cambi, N. (2010.): *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split.

Glavaš, I. (2011.): Ceste oko Skardone u svjetlu novih nalaza, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104: 167-180, Split.

Glavičić, M. (2007.): O municipalitetu antičke Skardone, Simpozij "Rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak" (zbornik radova), Šibenik, 251 – 257.

¹⁷ Brajković, T. (2009.): *Scardonae Lapides, Reljefni i epigrafski spomenici Skardone* (katalog izložbe), Šibenik.

¹⁸ Vidi o tome: Glavičić, M.; Miletić, Ž. (2011.): Nekoliko novih antičkih spomenika iz Skradina, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104: 113-150, Split.

Glavičić, M. - Miletić, Ž. (2011.): Nekoliko novih antičkih spomenika iz Skradina, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 104: 113-150, Split.

Jadrić, I. - Miletić, Ž. (2008.): Liburnski carski kult, *Archaeologia Adriatica*, 2,I: 75-90, Zadar.

Pedišić, I. (2001.): *Rimska Skardona*, Skradin.

Wilkes, J. (1969.): *Dalmatia*, London.

Zaninović, M. (1998.): Scardona i Rider – flavijejske fundacije, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 19, Zagreb, 123-129.

Summary

RELOCATION, RESTORATION AND PRESENTATION OF PARTS OF THE SCARDONITAN SARCOPHAGUS

The parts of the Scardonitan architectural sarcophagus with Erotos carved in relief on the sides of the crate that were probably excavated at the Rokovača Bay necropolis, were subsequently built into the perimeter wall of the House of Formenti and exposed to deterioration. Under the supervision of the staff of the Conservation Department in Šibenik, parts of the sarcophagus have been extracted from the perimeter wall in order to be presented, following restoration, in the scope of the exhibition titled “*Scardonae lapides*”

organised by the Šibenik City Museum. The monuments exhibited at this exhibition will become part of the permanent exhibition of the Skradin City Museum.